

NYELVÜNK ÉS KULTÚRÁNK

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia – kéthavi folyóírata

PRESENTED BY THE GEORGE ENDRES
FOUNDATION
www.endresfoundation.org

KOMLÓS ATTILA: Egy kísérlet elé

ELŐZMÉNYEK

GERGELY TAMÁS: Vízumköteles irodalom? – Interjú Balla D. Károllyal

NYITÓ ELŐADÁS

KÁNTOR LAJOS: Lehetünk-e egyenlők?

ELŐADÁSOK

BEREGSZÁSZI ANIKÓ: „...ezerster jaj a nyelvehagyottaknak?”

CSÉKA GYÖRGY: Zsephoki

CSERNICKSKÓ ISTVÁN:

A kisebbségi nyelvváltozatok esete a hivatásos nemzeti nyelvhasználat

FEKETE J. JÓZSEF: Részlet az irodalmi főcélyán

KOVÁCS IMRE ATTILA: Egy helyettes irodalomról

LENGYEL TAMÁS:

Létezik-e Kárpátaljai irodalom, és ha nem, akkor miért van mégis?

MÁLNÓCZI MÁRK: Irodalom, a magában

SIMÁNDI ÁGNES: A mostohagyerek vacsorája

SZÉNÁSI MIKLÓS: Ismeretlen ismeretlenek

SZUNYOGH SZABOLCS: Vízumköteles irodalom

HOZZÁSZÓK

MÁRKUS-BARSZÓCZI JÁNOS:

Kell-e nekem gumibugyi? Kell-e nekem bugyigumi?

TAMÁS-TARR MELINDA: Egy kis reflexió

BODOR BÉLA: Tudunk egyáltalán

2003/1

Tartalom

TANULMÁNY

- KOMLÓS ATTILA: Ne úgy, mint a strucc! 5

KULTÚRÁNK VÉDELMEBEN

- GORTVAY ERZSÉBET: Szellemi honfoglalás Kárpátalján 13
POMOGÁTS BÉLA: A Magyar Kultúra Napján, a Himnusz ünnepén 20

MŰHELY

- KOMLÓS ATTILA: Egy kísérlet elé 22

ELŐZMÉNYEK

- GERGELY TAMÁS: Vízumköteles irodalom? - Interjú Balla D. Károllyal 24

NYITÓ ELŐADÁS

- KÁNTOR LAJOS: Lehetünk-e egyenlők? 28

ELŐADÁSOK

- BEREGSZÁSZI ANIKÓ: „...ezerszer jaj a nyelvehagyottnak”? 30

- CSÉKA GYÖRGY: Zsephoki 39

- CSERNICKSKÓ ISTVÁN: 44

- A kisebbségi nyelvváltozatok esete a hivatásos nemzetőrökkel 44

- FEKETE J. JÓZSEF: Riszálás megy az irodalmi focipályán 50

- KOVÁCS IMRE ATTILA: Egy helyettes irodalom felé 62

- LENGYEL TAMÁS: 68

- Létezik-e Kárpátaljai Irodalom, és ha nem, akkor miért van mégis? 68

- MÁLNÓCZI MÁRK: Irodalom, a magasban 70

- SIMÁNDI ÁGNES: A mostohagyerek vacsorája 74

- SZÉNÁSI MIKLÓS: Ismeretlen ismeretlenek 84

- SZUNYOGH SZABOLCS: Vissza Csokonaihoz 90

HOZZÁSZÓLÁSOK

- MÁRKUS-BARBAROSSA JÁNOS:

- Kell-e nekem gumibugyi? Kell-e nekem bugyigumi? 98

- TAMÁS-TARR MELINDA: Egy kis reflexió 100

- BODOR BÉLA: Tudunk egyáltalán valamit? 102

LÁNG GUSZTÁV: Kérdezz másképp – változik a válasz!	104
POMPÉRY JUDIT: Irodalomról szól-e a nóta?	107
ZSILLE GÁBOR: Irány a Penthouse!	113
VÁLASZ	
SIMÁNDI ÁGNES: A hajótöröttek lubickolnak	116
ZÁRSZÓ	
BODOR BÉLA: Miről beszél(t)ünk?	118
BALLA D. KÁROLY: Befejeződött a konferencia	130
IN MEMORIAM	
Ilku Marion József (1933–2003) (Gortvay Erzsébet)	131

Csernicskó István

A kisebbségi nyelvváltozatok esete a hivatásos nemzetőrökkel

Avagy: vízumköteles-e a nyelv (is)?

Elöljáróban

Ahogy időről időre felvetődik a kérdés: hány magyar irodalom van, úgy a magyar nyelv egysége kapcsán is számtalanszor fogalmazódott meg: hány magyar nyelv van? Irodalom és nyelv egysége, összefüggése – amint látjuk – ezen a téren is megmutatkozik. Nem is csodálkozhatunk ezen, ha tudjuk: a magyar közgondolkodás az irodalmat és a nyelvészetet egyaránt nemzetinek tartja. Költőinket, íróinkat gyakran illetik úgy, mint *vátesz, sámán, szószóló*, nyelvészeinktől pedig azt várja el a köz, hogy őrködjének nemzetünk egyik legfőbb szimbólumának, anyanyelvünknek a tisztaságán. Amikor felvetődik az a kérdés, hogy egységes-e nyelvünk és irodalmunk, általában költői a felvetés: a válasz többnyire igen. A kérdező saját mellének szegezve a kérdést, rendszerint igenlő válaszával a nemzeti egységre mond igent. A nyelvi és irodalmi egység problémája ily módon sokszor nem mint szakmai kérdés vetődik fel, amelyen vitatkozni lehet, amelyen el lehet és kell gondolkodni, hanem mint hitvallás a határoktól szétszabdalt magyar nemzet egységéről. Ezt pedig nem illik, és talán nem is célszerű megkérdőjelezni.

Amikor megkaptam a *Vízumköteles irodalom?* című konferencia felhívását, elsőként a fentiek jutottak eszembe. Aztán arra az elhatározásra jutottam, hogy ha a magyar irodalom és nyelv egységének kérdésköre ennyire összefonódik az én tudatomban (is), akkor nyelvészként nekem talán nem elsősorban az irodalmi, hanem a nyelvi egység vagy különbözőség gondolata köré kellene építenem virtuális előadásomat. Teszem ezt az alábbiakban abban a reményben, hogy gondolataim nem lesznek teljesen érdektelenek az irodalmárok és irodalombarátok számára sem.

Egy magyar nyelv van, mégpedig az, amelyik... Melyik is?

A második világháború és a rendszerváltás kezdete közötti időszakban (közel 50 évig) a magyarországi közvélemény nem sok információhoz jutott a határokon túl élő magyarokról, így arról sem, hogy a környező országokban milliók beszélnek és írnak magyarul. Ez

az elzártág megtette hatását. Mindannyiunknak van legalább egy története arról, hogyan csodálkoztak rá Magyarországon, milyen szépen beszél magyarul, vagy arról, hogyan ukránozták le annak ellenére, hogy ékes magyarsággal szólalt meg. Arról is sokat mesélhetnénk ugyanakkor, milyen sokan mondták nekünk, hogy mi beszéljük igazán szépen, archaikusan a magyar nyelvet, és mi vagyunk az igazi magyarok, akik főállásban küzdünk magyarságunkért, nemzeti identitásunkért, anyanyelvünk megőrzéséért. Ezek a sztereotip történetek azért forognak közszájon, mert a magyarországi magyarok – beleértve a nemzeti elkötelezettségű értelmiségi réteg legnagyobb részét is – tájékozatlanok voltak, a sztereotípiákon kívül nem tudhattak szinte semmit sem rólunk. Az információhiány nem akadályozta azonban nemzettársainkat abban, hogy a segítségünkre siessenek. Amikor erre lehetőség nyílt, egyre több magyarországi kereste fel a határon túli régiókat, és egyre több kisebbségit hívtak meg különböző magyarországi fórumokra, fesztiválokra, rendezvényekre, amelyek egy része azzal foglalkozott, arról rendezett vitát, hogyan és mi módon lehetne segíteni kisebbségbe szakadt testvéreinken. A nemzetmentésből természetesen a hivatásos nemzetőrök, a magyar nyelvészek (nyelvművelők) sem maradhattak ki. Ám természetesen ők sem voltak mentesek a sztereotípiáktól, és ők sem rendelkeztek az átlagosnál több információval. Így hát nem is csodálkozhatunk azon, hogy úgy gondolták: mivel a kisebbségi sorba kényszerült magyarok nyelve hosszú évtizedekig nem részesült a magyar nyelvű gondoskodásban, eljött az ideje annak, hogy – a sokáig kertész nélkül maradt elvadult kerthez hasonlóan – kezelésbe vegyék a kisebbségi magyarok nyelvhasználatát, és kigyomlálják belőle mindazt, ami a többségi nyelvek nyomása révén „szennyezi”. A határon túli magyarok elé a magyarországi nyelvi eszményt vetítették példaként. Azt az eszményt, amelyet még ott sem sikerült (a nyelvészek, de nem a nyelvűvelők!, azt is tudják, nem is sikerülhetett) senkinek sem elérnie. Mert milyen magyar nyelvet is kellett volna használnia minden magyarnak? Azt a magyar nyelvet, amelyet a művelt (magyarországi) magyarok használnak. De kik is a művelt magyarok, akiknek a nyelvi példáját követnünk kellene? Ezzel a problémával a *Nyelvművelő kézikönyv* (II: 334) sem boldogul: „Nyelvi normának az írott és beszélt nyelv használatának társadalmilag érvényes, helyesnek elismert szabályait, irányelveit, szokásait nevezzük” – olvashatjuk a vaskos kézikönyvben. Ha ezt a definíciót fogadjuk el, akkor helyes az, amit a többség annak tart. De mi, határon túli magyarok tudjuk: a kisebbségi magyarok többsége számos olyan nyelvi jelenséget használ anélkül, hogy felvetődne, helyes-e ez a forma, amelyeket a magyarországi nyelvűvelés helytelennek tart.

Vagyis úgy tűnik, hogy a *Nyelvművelő kézikönyv* szerint a többség, a többség használata dönt abban, nyelvileg mi a helyes, ám a folytatás cáfolja ezt: „Nem mindenkinek, nem is a többségnek a nyelvszokása, a nyelvi ízlése, példája, hanem a nemzeti nyelv legfejlettebb formáját, a művelt köz- és az irodalmi nyelvet használók, a nyelvileg iskolázottabbak, műveltebbek nyelvhasználata vált – a történelmi fejlődés során – követendő példává” (NyKk. II: 334; az én kiemeléseim).

Vagyis a nyelvileg iskolázottabbak és műveltebbek nyelvhasználata a perdöntő. De kik is azok, akik nyelvileg példaadók? Erre a kérdésre az alábbi választ adja (pontosabban nem adja) a kézikönyv: „Nem könnyű kérdés. Ki az, aki a helyesség alapján tartott köznyelven beszél? Nyilván az, aki az igényes, művelt nyelvhasználat birtokában van. De ki van

birtokában az igényes, művelt nyelvhasználatnak? Aki nem tájszólásban, nem argóval, nem magyartalanul, hanem – köznyelven beszél. Circulus vitiosus, amely látszólag megoldhatatlan” (NyKk. II: 378).

Vagyis a magyarországi nyelvművelés olyasvalamit állít elérendő eszményként a határon túli magyar milliók elé, ami nem is létezik, amiről maga sem tudja, mi fán terem.

A nyelvművelés tanácstalansága és tájékozatlansága jól nyomon követhető abban az éles, sokszor indulatoktól sem mentes vitában is, ami a magyar nyelv egysége, a határon túli magyar nyelvváltozatok állapota kapcsán bontakozott ki. A két szembenálló tábor merőben ellentétes álláspontot képviselt. A nyelvművelők szerint minden magyar egy magyar nyelvet beszél, és mindenkinek a nyelvi eszményhez kell igazítania saját nyelvhasználatát. Ezzel szemben a másik tábor képviselői úgy vélték: a határon túli magyar nyelvváltozatok nem véletlenül mások némileg, mint a magyarországiak, hiszen az országhatárokon kívül merőben más körülmények között használják nyelvüket, és a társadalmi, politikai, gazdasági és művelődési körülmények hatással vannak a nyelvre, nyelvhasználatra is. A kárpátaljai magyar nyelvészek, nyelvművelők egyik táborban sem kötelezték el magukat; mégpedig annál az egyszerű oknál fogva, hogy senki sem vett részt a polémiaiban. (A vita anyagát összefoglalva lásd Kontra Miklós és Saly Noémi szerkesztette *Nyelvmentés vagy nyelvárulás* c. kötetben. Osiris, Bp., 1998.)

Szilágyi N. Sándor, a kolozsvári egyetem nyelvésze a magyar nyelv egysége, a határon túli magyar nyelvváltozatok esetleges különfejlődése kapcsán az MTA-n *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban* címmel 2002. május 2-án tartott előadásában a következőket mondta:

„A nyelvet gyakran szoktuk egy élő szervezethez hasonlítani. Ebben persze sok minden sántít, az viszont helytálló benne, hogy bizonyos megkötésekkel rá is érvényesek az evolúció általános törvényszerűségei. Azok pedig azt mutatják, hogy ha egy élő szervezetnek megváltozik a környezete, akkor csak úgy tud fennmaradni, ha alkalmazkodik hozzá, ha olyan tulajdonságokat fejleszt ki, amelyek az új helyzetben lehetővé teszik a túlélést. Így egyazon fajon belül is több változat jöhet létre, és ez a változatosság nemhogy veszélyeztetné a faj egységét, hanem ellenkezőleg: az új körülmények között éppen ez teszi lehetővé a fennmaradását. Ha tehát a magyar nyelvnek 1918 után országonként egymástól némileg eltérő, a megváltozott körülményekhez is alkalmazkodó változatai alakulnak ki, abban én semmiképpen sem pusztulása előjelét, hanem éppen életképességének bizonyosságát látom.”

Szilágyi azt is javasolta előadásában, hogy változtassunk a magyar nyelv történeti korszakolásán is. A magyar nyelvtörténet korszakolásában kialakult hagyomány szerint ugyanis a kezdetektől a ma felé haladva a legutolsó nyelvtörténeti korszak az újmagyar kor. Ezt egyezményesen 1772-től számítjuk, és egyetértés van abban is, hogy ez a korszak napjainkig tart, tehát hogy ebben élünk ma is.

„1918-cal kezdődően véget ért az a nyelvtörténeti korszak, mikor a magyar nyelvet a magyarországi magyar nyelvvel lehetett azonosítani. A nyelvész szakmában hosszú ideig elég nehezen tudtunk megbarátkozni ezzel a gondolattal, s a magyarországi nyelvváltozatra úgy tekintettünk, mint amelynek nemcsak földrajzi, hanem normatív értelemben is központi, sőt, hogy úgy mondjam, monopolhelyzete van. Ebből így talán még nem is lett

volna nagy baj, de vulgárisabb megfogalmazásban ez már úgy szólt, hogy minden úgy van magyarul, ahogy Magyarországon használják, ha pedig valamit nem úgy használunk, az legalábbis kétséges, hogy egyáltalán magyarul van-e, de általában ennél csúnyábban is mondtuk” – véli Szilágyi.

Ez a javaslat a magyar nyelv vonatkozásában nem más jelent, mint azt, hogy a határon túl beszélt és írott magyar nyelvváltozatokat nem tekinti a magyar nyelvészet deviáns vadhajtnak. Vagyis a magyar nyelv egységét úgy sikerült megőrizni, hogy végre elismertük a másságot, a különbözőség jogát.

A kárpátaljai magyar irodalom eseményeit figyelve úgy vélem, van némi üzenete a fentieknek az irodalmárok számára is.

Egy magyar nyelv van ugyan, de ti mégsem olyanok vagytok, mint mi.

A rendszerváltozás után a magyarországi társadalom sok mindent tett azért, hogy pótolja mulasztásait: igyekezett bekapcsolni a magyarországi kulturális életbe a kisebbségbe szakadt értelmiségieket. Hamarosan ki is alakult egyfajta kvótarendszer: minden jelentősebb fórumon képviselve illik lennie valamennyi határon túli régiónak. Miközben folyt a vita a magyar nyelv egysége, a határon túli magyar nyelvváltozatok elismerése körül, a nyelv művelők, nyelvvédők is mindent megtettek annak érdekében, hogy segítsék a kisebbségi magyarok nyelvi „felzárkózását”, hogy integrálják őket. Egyebek között azzal próbáltak segíteni, hogy a nagy hagyományokkal rendelkező magyarországi anyanyelvi versenyekbe bevonták a határon túli magyar iskolák tanulóit is. Ám ahogyan az már általában lenni szokott, egészen sajátos módon. Egy idő után ugyanis a legtöbb anyanyelvi versenyen külön kategóriában versenyeztették a peremterületekről érkezőket, kialakítva ezzel a *határon túli magyar versenyző* kategóriáját, mégpedig azzal az indoklással, hogy így nagyobb eséllyel indulnak, több a sikerélmény. Az integrációból így lett szegregáció. Nyelv művelőink nem azt a tanulságot vonták le a határon túli versenyzőknek a magyarországiakéhoz mérten esetleg gyengébb vagy más teljesítményéből, hogy mivel ezek a tanulók más környezetből érkeznek, talán célszerűbb lenne a követelmények kialakítása során ezt figyelembe venni, és így megteremteni az esélyegyenlőséget. Így maradtunk továbbra is csodabogarak, megjelölt különcök a magyarországiak szemében. És vajon csak a tanulmányi versenyeken indulókat címkézik fel?

Vízumköteles nyelv?

Folyamatban van az ÉKSz., a *Magyar értelmező kéziszótár* felújítása. Ez természetes is, hiszen a szótáraknak az a sorsuk, hogy elavulnak: egyetlen szógyűjtemény sem képes követni a nyelv leggyorsabban változó részében, a szókészletben végbemenő folyamatokat. Az átdolgozás akkor kezdődött, amikor a magyar nyelvészek már tudták, elfogadták (a nyelv művelők pedig úgysem fogják), hogy a külföldön beszélt és írott magyar nyelv szükségszerűen más, de se nem rosszabb, se nem jobb, mint a magyarországi. Ennek a szemléletváltásnak köszönhető, hogy az új reprezentatív kiadvány már nemcsak a magyar-

országi magyar nyelv, hanem valóban a magyar nyelv értelmező szótára kíván lenni. Ennek érdekében ugyanis az új kiadás már tartalmazni fog néhány olyan szót, szójelentést is, amelyek a magyarországi magyar nyelvhasználatban nem, vagy másképp élnek, de a határon túli régiókban (vagy azok egyikében vagy másikában) igen. Ám érdekes módon itt is címkézve lesznek a határon túli magyar szavak: minden egyes ilyen szó, szójelentés mellett ott lesz majd a stigma: ezt a magyar nyelv szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi vagy délvidéki változatában mondják így. Ahhoz hasonlatosan, mint ahogyan külön minősítés figyelmezteti a szótárhasználatot arra, hogy az adott szó vulgáris vagy nyelvjárási. Vagyis beengedik ugyan a határon túli magyar szavakat is a magyar nyelv szótárába, de csak akkor, ha megjelölik őket. Úgy, mint a határátkelésnél a nem magyar állampolgárságú magyarokat: beléphetnek, de csak ha bélyegzőt kapnak az útlevelükbe, illetve hamarosan: ha vízum díszeleg az útiokmányukban. A szótár határon túli magyar szavakkal való bővítése ettől függetlenül jelentős nyelvészeti, nyelvszemléleti, sőt nyelvtörténeti esemény; egyértelmű jele annak, hogy igaza van Szilágyi N. Sándornak, amikor rögzíti a tényt: új nyelvtörténeti korszakot élünk 1918-tól. Ám ettől még az a tény is igaz marad, hogy – amiként szavaink az értelmező kéziszótárban – Magyarországon nem lehetünk „csak” magyarok, maradunk „jelzős magyarnak”.

Hiába no, a rasszizmus a 21. századra szalonképtelenné vált, a lingvicizmus (a nyelvi alapon történő hátrányos megkülönböztetés) is kezdi kiváltani a nemzetközi szervezetek nemtetszését, de állampolgársági hovatartozás alapján nemcsak az emberek, de még a szavak között is különbséget lehet (és szoktak is) tenni.

Kiskapu, ami zárva van

Hosszas kerülővel bár, de mégis eljutottunk a vízumkérdéshez, ami – akár bevalljuk, akár nem – valamennyi kárpátaljai magyart foglalkoztat ilyen vagy olyan módon és mértékben. A vízumkényszer bevezetése kapcsán adódó gazdasági kérdések mellett egy nyelvészben nyilván felvetődik az is: a rendszerváltást követően intenzívvé vált magyar-magyar kommunikáció nem gyengül-e, ha vízumkötelessé válik a kapcsolattartás? Ugyan, legyinthetnek erre a kisebbségi sirámra sokan: mit kell annyit nyavalyogni, hisz a kapcsolattartásra, az információ zavartalan áramlására kiválóan megfelelő eszköz a számítógép, az internet. És valóban: egyik kárpátaljai magyar íróbarátom tollából is olvashatunk arról, hogy kitárult a világ, percek alatt bárki elérhető, bármi letölthető. Tessék, itt az internet-galaxis, ami kiskapuként, egyfajta kitörési pontként vízummentesen áll a kárpátaljai magyar rendelkezésére. Ám ha alaposabban végiggondoljuk a helyzetünket, rádöbbenünk: nemhogy az információs sztráda autópályadíját nem tudjuk megfizetni, de még járművünk sincs, amivel nekivághatnánk az útnak.

2001 végén a budapesti Nemzeti Ifjúságkutató Intézet öt határon túli kutatóintézettel közösen empirikus kérdőíves vizsgálatot végzett négy Kárpát-medencei ország magyarlakta régiója (Felvidék, Kárpátalja, Belső-Erdély, Székelyföld és Vajdaság) 15 és 29 év közötti magyar fiataljainak helyzetéről. Összesen 4450 magyar fiatalat kérdeztek meg, s az

adatok összehasonlítása során egyértelműen kiderült, hogy távközlési, informatikai téren a kárpátaljai magyar fiatalok vannak a leginkább hátrányos helyzetben. A többi régióhoz mérten a kárpátaljai magyar fiatalok körében a legalacsonyabb a számítógépet használók és az otthoni computerrel rendelkezők aránya, itt férnek hozzá a legkevesebben az internethez, de még a vezetékes és mobiltelefonnal bírók is Kárpátalján vannak a legkevesebben.

A kutatásban Kárpátaljáról a LIMES Társadalomkutató Intézet vett részt. Az 500 főt megkérdező vizsgálat részletesebb adataiból az is kiderül, hol használhatja a számítógépet és az internetet a kárpátaljai magyar fiatalok túlnyomó többsége: fiataljaink legnagyobb része iskolai vagy egyéb közös gépet használ. Ugyanakkor a vizsgálati adatokból az is kiderül: még a 15 és 29 év közötti fiatalok esetében is igaz, hogy minél idősebb valaki Kárpátalján, annál kisebb az esélye annak, hogy használ számítógépet. A kiskapu tehát valóban zárva van.

Zárszó helyett

Virtuális konferenciánk témája a magyar irodalom befogadásának problémája. „Előadásomnak” nem sok köze van az eredeti témához, de úgy vélem, az itt felvetett kérdések (némileg tágabb kontextusba helyezve ugyan, de) rámutatnak néhány olyan párhuzamra az irodalom és a nyelv(észet) között, ami együttgondolkodásra sarkallhat.